

ULUSLARARASI
FELSEFE ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ
(U F A D)

AZƏRBAYCAN FƏLSƏFƏ VƏ
SOSIAL-SİYASİ
ELMLƏR ASSOSİASİYASI
(A F S E A)

FƏLSƏFƏ və sosial-siyasi elmlər

elmi-nəzəri jurnal

PHILOSOPHY
and
SOCIAL-POLITICAL
SCIENCES

FELSEFE
ve
SOSYAL-SİYASAL
BİLİMLER

1 (40)

Bakı - 2017

Redaksiya Şurası:

Akademik Ramiz Mehdiyev (sədr), Prof. Əli Həsənov, prof. Kənan Gürsoy (Türkiyə), prof. Ş.Teoman Duralı (Türkiyə), akademik V.A.Lektorski (Rusiya), prof. David Evans (İngiltərə), prof. Zarema Şaukenova (Qazaxıstan), prof. A.N.Çumakov (Rusiya), AMEA-nın müxbir üzvü Könül Bünyadzadə, prof. Alparslan Açıkgenc (Türkiyə), prof. Xədicə Nur Erkızan (Türkiyə), dos. Nəbi Mehdiyev (məsul katib), Prof. Səlahəddin Xəlilov (baş redaktor).

INDEX COPERNICUS
JOURNALS MASTER LIST

ISSN 1810- 9047

Redaksiyanın ünvanı:

AFSEA

*Bakı AZ1014, Bülbül prospekti, 45
Tel.: (994-12) 498-17-45
Faks: (994-12) 598-13-01*

UFAD

*Beylerbeyi Mahallesi Yalıboyu
caddesi, Arabacılar sokak 11/3
Tel.: (90) 216 318-19-17*

E-mail: jurnal@felsefedunyasi.org

©UFAD, 2017

©AFSEA, 2017

M Ü N D Ə R İ C A T

REDAKSIYA ŞURASINDAN	4
FƏLSƏFƏ TARİXİ	
<i>Turgut AKYÜZ</i> – Fəxrəddin Razinin məntiq məktəbi: təmsilçilər və əsərləri	6
<i>Könül BÜNYADZADƏ</i> - Rabiə əl-Ədəviyyə (VIII əsr) və Edith Stein (XX əsr). Eşqin fenomenologiyası	24
<i>Vahdettin İŞİK</i> – Fatih Kərimi və İstanbul Məktubları.....	41
<i>Fulya BAYRAKTAR</i> – Samiha Ayverdinin Mədəniyyət Fəlsəfəsinə Bir Giriş.....	58
<i>Ali Sertan BEŞER</i> - Leo Straussa Görə Siyasət Fəlsəfəsinin Tarixsəlçisi və Pozitivist Sosial Elmlər Anlayışından Təhlili	80
<i>Həlimə QAFAROVA</i> - Müasir Fəlsəfədə Rasionallıq Tipləri Haqqında	101
MƏNƏVİYYAT VƏ SİYASƏT FƏLSƏFƏSİ	
<i>Səlahəddin XƏLİLƏV</i> - Mənəviyyat və “İç dünyası”nın konfigurasiyası	109
<i>Hatice Nur Beyaz ERKİZAN</i> – Fəlsəfə və həyat haqqında... ..	126
<i>Malenko Sergey ANATOLYEVİÇ, Nekita Andrey QRIQORYEVİÇ</i> – Qorxu kinomatoqrafiyası: bio-siyasiləşdirilmiş patomifologiya kimi (I).....	138
<i>Gülsüm MEHDİYEV</i> – Təfəkkür tərbiyəsi və ya uşaqlar üçün fəlsəfə.....	160
ESSELƏR, MAKSİMALAR VƏ QEYDLƏR	173
ELMİ-FƏLSƏFİ HƏYAT	
<i>UFAD Fəlsəfə Təqvimi – 2017</i>	186
<i>UFAD ilə Türkiyə Fəlsəfə Dərnəyi Arasında Protokol İmzalandı</i>	187
<i>“Şərqdən Qərbə Fəlsəfə Körpüsü” Seminarı</i>	188
<i>“Türk Dünyasının Çağdaş Gerçəkləri Ədəbi-Bədii və Fəlsəfi Konteksdə” Seminarı</i>	189
<i>IV. Beynəlxalq İbn Xəldun Simpoziumu</i>	190
İ Ç İ N D E K İ L E R	192
TABLE OF CONTENTS	194

***Fahreddîn er-Râzî'nin Mantık Okulu: Temsilciler
ve Eserleri***

Turgut Akyüz*

XII-XIII. Yüzyıl İslam düşünce hayatına mührünü basmış olan Fahreddîn er-Râzî'nin; tasavvuftan fıkha, felsefeden kelama, tefsirden özel ilimlere kadar geniş bir yelpazeye yayılan bir öğrenci ve takipçi silsilesi vardır. Biz burada Fahreddîn er-Râzî'nin sadece mantık alanında eser yazmış olan öğrencilerine değineceğiz. Müellifin öğrencilerini; 1) kendisinden doğrudan ders almış olanlar, 2) öğrencilerinin tedrisinden geçmiş olanlar ve 3) kendisinden ya da öğrencilerinden ders almadıkları halde müellifin eserlerinden istifade etmiş olanlar şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutmak mümkündür.

1. *Kutbuddîn el-Mısrî*: Es-Sülemî olarak da bilinir.¹ Fahreddîn er-Râzî'den doğrudan ders aldığı rivayet edilen² Kutbuddîn el-Mısrî; Esîrüddîn el-Ebherî'nin (v.663) ve Nasîrüddîn et-Tûsî'nin (v.672) de hocaları arasındadır.³ Fahreddîn er-Râzî'nin kelim alanında yazdığı *Muhassalu Efkâri'l-mütekaddîmin ve'l-müteahhirîn mine'l-hukemâi ve'l-ulemâi ve'l-mütekellimîn* adlı eserine *Şerhu muhassali'l-keâm* adıyla bir şerh yazmıştır.⁴

* Dr., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Arıcı, Müstakim. "İslam Düşüncesinde Fahreddîn er-Râzî Ekolü", *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî* (edt. Ömer Türker ve Osman Demir), s.176.

² İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, thk. Nizar Rıza, Beyrût: 1965, s.462.

³ Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, İstanbul: Klasik Yayınlar, 2015, s.54.

⁴ Rağıp Paşa: 792.

2. *Seyfüddîn el-Âmidî*: İyi bir fakih ve usulcü olan düşünür, et-Teğallübî diye de tanınmıştır. Fakat bu durum “es-Sa’lebî”nin yanlış okunmasından da kaynaklanmış olabilir. Doğduğu şehir olan Diyarbakır’a nispetle Âmidî olarak bilinmektedir.¹ 1156/551 senesinde dünyaya gelmiş; 1233/631 senesinde Şam’da vefat etmiştir. Eyyûbîlerin hizmetinde bulunmuştur.² Fahrettîn er-Râzî ile bizzat görüştüğüne veya kendisinden ders aldığına dair bir rivayet yoktur. Fakat Şam ve Mısır’a seyahat ederek burada Râzî’nin öğrencileri ile görüşmüştür. Kutbuddîn el-Mısırî (v.618), Kemâlettin bin Yûnus (v.639), Efdalüddîn el-Hunecî (v.646), Şemseddîn el-Hüsrevşâhî (v.652), Tâcuddîn el-Urmevî (v.653) ve Zeynüddîn el-Keşşî (v.666) ile çağdaştır.

Fahreddîn er-Râzî’nin izinden giderek cedel konusunda bir risale kaleme almış; yine Fahreddîn er-Râzî gibi İbn Sînâ’nın (v.429) *el-İşârât ve’t-tenbîhât* adlı eserine *Keşfü’t-temvîhât* adıyla bir şerh kaleme almıştır.³ Fahreddîn er-Râzî’nin fıkıh usulü eseri olan esere *el-Meâhiz* adıyla bir de reddiye yazmıştır.⁴ Ayrıca mantık alanında *Dekâiku’l-hakâik fi’l-mantık* adlı bir eseri de vardır.⁵ En meşhur takipçisi Kadı Beyzâvî (v.685)’dir.⁶

3. *Kemâlettin bin Yûnus*: 1156/551 yılında doğmuş ve 1242/639 yılında vefat etmiştir.⁷ Çağdaşı olduğu Fahreddîn er-Râzî’den doğrudan ders alan kişiler arasında zikredilen ve çok yönlü bir alim olan Kemalettin bin Yûnus, Esîrüddîn el-Ebherî’nin hocalarındandır.⁸ Fakat ilk dönem

¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâü ebnâi’z-zemân*, thk. İhsan Abbas, Beyrût: 1968, c.III, s.293.

² Çapak, İbrahim, “Seyfuddin Âmidî’nin Mantık Anlayışı”, *Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s.347; Yüksel, “Âmidî, Seyfeddin”, s.57.

³ Yüksel, Emrullah, “Âmidî, Seyfeddin”, *DİA*, c.III, İstanbul: 1991, s.58.

⁴ Yüksel, “Âmidî, Seyfeddin”, s.58; Başoğlu, Tuncay, “Fıkıh Usûlünde Fahreddin er-Râzî Mektebi”, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî* (edt. Ömer Türker ve Osman Demir), İstanbul: İSAM Yayınları, 2014, s.58.

⁵ Bkz. Adsoy, Şerefettin, “Seyfüddîn Âmidî’nin Dekâiku’l-Hakâik Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul: 2014.

⁶ Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.177.

⁷ Safedî, *A’yânü’l-asr ve A’vânü’n-nasr*, c.III, s.222. A.g.e, c.V, s.485-486. Ayrıca bkz. Ramazan Şeşen, “İbn Yûnus, Kemâleddîn”, *DİA*, c.XX, İstanbul: 1999, s.452.

⁸ Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54; Sarıglu, “Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi”, s.152.

kaynaklarda Râzî'nin öğrencileri arasında ismi geçmeyen İbn Yûnus'u; ¹ Râzî'nin doğrudan öğrencisi olduğunu söylemek yerine; aralarında ilmi sohbetlerin ve karşılıklı fikir alışverişinin olduğunu söylemek daha doğrudur. Yine de Fahreddîn er-Râzî'nin eserlerini dikkatlice inceleyen İbn Yûnus'un, iyi bir Râzî uzmanı olduğunu² ve buna istinaden Fahreddîn er-Râzî'nin öğrencisi kabul edilebileceğini söyleyebiliriz. Nicholas Rescher; İbn Yûnus'un, Fahreddîn er-Râzî ile farklı mantık okullarından olduğunu iddia etse de bizce bu doğru değildir. Zira Rescher; İbn Yûnus'u İbn Sînâ'nın takipçisi kabul ederken; Fahreddîn er-Râzî'nin İbn Sînâ karşıtı olduğunu; Bağdâdî'nin yolundan giderek Fârâbî'nin etkisinde kaldığını savunmaktadır.³ Oysa Râzî; hem Fârâbî hem de İbn Sînâ'nın görüşlerinden istifade etmiş ve her iki müellife de atıf yapmıştır. Ayrıca zaten Fârâbî ile İbn Sînâ'nın mantık çalışmaları incelendiğinde aralarında Rescher'in iddia ettiği gibi esasa ilişkin ayrılıkların olmadığı görülecektir.

Sirâcuddîn el-Urmevî (v.682) ve Efdalüddîn el-Hunecî de İbn Yûnus'un öğrencileri arasında zikredilmektedir.⁴ Nasîruddîn et-Tûsî'nin de kendisi ile görüştüğü ve bazı ilmi meseleleri münakaşa ettiği rivayet edilmiştir.⁵ Ayrıca mantık aleyhine fetva veren İbn Salah (v.642) da, bir süre Kemâlettin bin Yûnus'tan mantık okumuş;⁶ fakat Kemâlettin bin Yûnus'un tavsiyesi üzerine mantık tahsilini bırakarak fıkıh ve kelam ilmi ile uğraşmaya devam etmiştir.⁷ Kendisine *Uyûnu'l-mantık* ve *Lüğa fi'l-hikme* gibi eserler atfedilen müellifin sadece hendese ile ilgili eserleri günümüze ulaşmıştır.⁸

¹ Safedî, *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, c.IV, s.311-318.

² Mustafa Çağrı, "Urmevî, Sirâceddîn", *DİA*, c.XXXVII, İstanbul: 2009, s.262.

³ Rescher, Nicolas, *Tatavvuru'l-mantıkî'l-arabi*, trc.tkd. Muhammed Beyyûmî Mehrân, Kâhire: Dâru'l-meârif, 1985, s.204-205.

⁴ Arıcı, *Fahreddîn Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54.

⁵ Şeşen, *İbn Yûnus, Kemâleddîn*, s.453.

⁶ Bkz. Durusoy, Ali, "Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme", *İslami İlimler Dergisi*, yıl 5, sayı 2, Güz 2010, s.18.

⁷ Safedî, *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, c.V, s.324. Safedî, bu rivayeti nakletmiş fakat bunların söylenti ya da abartı olabileceği notunu düşmüştür.

⁸ Şeşen, *İbn Yûnus, Kemâleddîn*, s.453.

4. *Tâcuddîn el-Urmevî*: Fahreddîn er-Râzî'nin gözde öğrencileri arasındadır.¹ Günümüze ulaşan tek eseri hocasının *el-Mahsûl fî usûlü'l-fikh* adlı eserine yazdığı *el-Hâsıl mine'l-mahsûl* adlı şerhtir.² Sirâcuddîn el-Urmevî ile zaman zaman karıştırılan Tâcuddîn el-Urmevî'nin hayatı ve öğrencileri hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz.

5. *Zeynüddîn el-Keşşî*: 1180/575'de doğduğu ve 1268/666 civarı vefat ettiği kabul edilmektedir.³ Doğduğu şehir olan Keş'e nispetle Keşşî olarak tanınmıştır. Hakkında klasik kaynaklarda ve ansiklopedilerde çok fazla bilgi olmayan müellifin mantık, fizik ve metafiziğe alanında kaleme alınmış *Mükaddimetü Kitâbi('l-Keşşî) fî'l-mantık ve't-tabîi ve'l-ilâhî* adlı eseri bulunmaktadır.⁴ Bu eser günümüze eksik ulaşmış olmakla birlikte esere yapılmış olan bir şerhe ait iki tam nüsha bugün elimizde bulunmaktadır.⁵

Müellife ait ayrıca 219 varaklık *Kitâbu hadâiki'l-hakâik fî ilmi'l-mantık ve't-tabîi ve'l-ilâhî* adlı bir eser de bulunmaktadır.⁶ Eserin ilk 124 varağı mantık konularını ihtiva etmektedir. Bu eser, Şemseddîn er-Râzî'ye (v.660-1258) ait tasavvuf alanında kaleme alınmış *Hadâiku'l-hakâik* ile karıştırılmamalıdır.⁷

Her iki eserin de tasnifi; Fahreddîn er-Râzî'nin *Mülehas* ve *Mebâhis* gibi eserlerinin ele aldığı konularla benzerlik göstermektedir.

El-Mantuku'l-Kebîr'de, Fahreddîn er-Râzî'den ders aldığını bildiğimiz⁸ Zeynüddîn el-Keşşî'ye ait dört paragraf bulunmaktadır.⁹ Bu da eserin Keşşî tarafından okunduğuna ve mevcut nüshanın Keşşî tarafından tashih edilen nüshadan yapıldığına işaret etmektedir. Ayrıca bu durum, Keşşî'nin, Fahreddîn er-Râzî ile olan ilişkisini de kuvvetlendirmektedir. *El-Mantuku'l-Kebîr*'in bu nüshasının, Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvîni'nin (v.675) elinde de bulunduğu dikkate alındığında; Kazvîni'nin, Keşşî ile

¹ Tuncay Başığılu, "Urmevî, Tâceddîn", *DİA*, c.XLII, İstanbul: 2012, s.178.

² *el-Hâsıl mine'l-mahsûl fî ilmi'l-usûl*, Lâleli: 705.

³ Rescher, *Tatavvuru'l-mantıkü'l-arabi*, s.206,423.

⁴ Hamidiye: 1447.

⁵ Laleli: 2663.; Fazıl Ahmet Paşa: 905.

⁶ Köprülü Fazıl Ahmet Paşa: 864.

⁷ Şemseddîn er-Râzî, *Hadâiku'l-Hakâik*, thk. Said Abdülfettâh, Mektebetü's-sekâfiyyeti'd-dîniyye, 2012.

⁸ Ibn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, s.462.

⁹ Fahreddîn er-Râzî, *el-Mantuku'l-Kebîr*, p.692, 695, 698, 998.

görüşmüş olduğunu hatta Keşşî'nin tedrisinden geçtiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Nasîruddîn et-Tûsî'nin de Keşşî ile çağdaş olduğuna dikkat çekmek istiyoruz ki bu durumda Tûsî'nin Keşşî ile görüşmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

6. *Şemseddîn el-Hüsrevşâhî*: 1184/580 yılında Tebriz yakındaki Hüsrevşâh şehrinde dünyaya gelmiş; 1254/652 senesinde Dımeşk'te vefat etmiştir. Fahreddîn er-Râzî'den mantık ve usul tedris etmiş; İbn Sînâ'nın ve hocası Fahreddîn er-Râzî'nin eserlerini özetlemiştir.¹ Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Âyâtü'l-beyyinât* adlı eserini tamamladığı veya telhis ettiği rivayet edilmiştir.² Bugün elimize ulaşan eseri mevcut değildir. Eyyûbilerin ve Memlüklerin hizmetinde bulunmuştur.³

Kutbuddîn el-Mısırî, Seyfüddîn el-Âmidî (v.631), Kemâlettîn bin Yûnus, Tâcuddîn el-Urmevî, Efdalüddîn el-Hunecî ve Esîrüddîn el-Ebherî gibi birçok isimle çağdaştır.

7. *Şihâbuddîn en-Nişâburî*: İlk dönem kaynaklarda Fahreddîn er-Râzî'den bizzat ders aldığı ifade edilen üç kişiden birisidir (Diğer ikisi Kutbuddîn el-Mısırî ve Zeynüddîn el-Keşşî'dir).⁴ Hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Bugün elimizde aynı isimli bir zata nispetle *Cümelü'l-ğarâib* adlı bir eser mevcuttur. Hadis ilminin az bilinen meseleleri hakkında kaleme alınmış olan kitap; muhtemelen başka bir zata aittir.⁵ Nasîruddîn et-Tûsî'nin ders aldığı Feridüddîn Dâmad en-Nişâburî de aynı dönemde yaşamıştır.⁶ Bu iki zatın farklı kişiler olup olmadığına dair kesin bilgilere sahip değiliz.

8. *İbn Ebî'l-Hadîd el-Medâinî*: 1190/586 yılında İran'ın Medâin şehrinde doğmuş; 1258/656 senesinde vefat etmiştir.⁷ Fahreddîn er-Râzî ile bizzat görüştüğüne dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Bağdat'a gelmiş ve burada öğrenim görmüştür. Fahreddîn er-Râzî'nin öğrencileri ile çağdaştır.

¹ Durusoy, Ali, "Hüsrevşâhî", *DİA*, c.XIX, İstanbul: 1999, s.58-59.

² Durusoy, "Hüsrevşâhî", s.59.

³ Arıcı, "İslam Düşüncesinde Fahreddîn er-Râzî Ekolü", s.176.

⁴ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, s.462.

⁵ Bkz. Şihâbuddîn en-Nişâburî, *Cümelü'l-ğarâib*, TSK: III. Ahmed: 2334.

⁶ Arıcı, *Fahreddîn Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54.

⁷ Celbî, *Şerhu'l-âyâti'l-beyyinât*, s.11.

Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Mahsûl* adlı eserine *Nakzu'l-mahsûl* bir reddiye kaleme alan ve mutezili olan İbn Ebi'l-Hadîd¹; yine Râzî'nin *el-Âyâtü'l-beyyinât* adlı eserini şerhetmiştir.²

9. *Efdalüddîn el-Hunecî*: 1194/590 yılında doğmuş ve 1248/646 yılında vefat etmiştir.³ Fahreddîn er-Râzî'den doğrudan ders aldığına dair kesin bir rivayet olmayan Hunecî, Kemalettin bin Yûnus'un tedrisinde bulunmuştur.⁴

Öğrencileri arasında meşhur İslam tarihçisi İbn Ebî Useybia (v.668) vardır.⁵ *Keşfü'l-Esrâr an Ğavâmizi'l-efkâr* adlı eseri vardır.⁶ Bu eser, Kazvînî (v.675)⁷ ve Bendehî (v. 661'den sonra) tarafından şerh edilmiştir.⁸ Hunecî'ye ait *el-Cümel fî muhtasari nihâyeti'l-emel* adlı bir eser de mevcuttur.⁹ Bu eser İbn Vâsıl el-Hamevî (v.697) tarafından da şerhedilmiştir.¹⁰ Eyyûbîlerin hizmetinde bulunan Hunecî ayrıca Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Metâlibü'l-Âliye* adlı eserini özetlemiştir.¹¹

10. *Fahreddîn el-Bendehî*: 1263/661'den sonra vefat etmiştir. Müellifin ismini Bendihî ya da Bunduhî olarak da okumak mümkündür. Hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Kahire'de bulunmuştur. Zeyneddîn el-Keşşî'nin *Mukaddime* adlı eserinin mantık bölümüne dair bir şerhi bulunmaktadır. 160 varaklık şerhe ait bugün elimizde iki nüsha bulunmaktadır.¹² Ayrıca müellife *Risâle fî envâi delâleti'l-lafz* adlı bir eser

¹ Başoğlu, Tuncay, *Fıkıh Usulünde Fahreddîn er-Râzî Mektebi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2014 s.58.

² İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu'l-âyâti'l-beyyinât*, thk. Muhtâr Celbî, Beyrut: Dâru Sadr, 1996.

³ Çağrıçı, Mustafa, "Hunecî", *DİA*, c.XVIII, İstanbul: 1998, s.375.

⁴ Arıcı, *Fahreddîn Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54.

⁵ Çağrıçı, "Hunecî", s.375.

⁶ Cârullâh: 1434 ve 1435.

⁷ Arıcı, *Necmettin el-Kâtibî ve Metafizik Düşüncesi*, s.25.

⁸ Çağrıçı, "Hunecî", s.375.

⁹ Şehid Ali Paşa: 1805.

¹⁰ Rescher, *Tatavvuru'l-mantıkî'l-arabi*, s.447,448.

¹¹ Arıcı, *Fahreddîn Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.25.

¹² Fahreddîn el-Bendehî, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Keşşî*, Lâleli: 2663, 161 varak.; A.mlf.; *Şerhu'l-mukaddimeti'lletî saneahâ Zeynüddîn el-Keşşî fî'l-mantık*, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa: 905, 186 varak.

de nispet edilmektedir.¹ Hunecî'nin *Keşfü'l-esrâr* adlı eserini şerhettiği de rivayet edilmektedir.²

11. *Esîrüddîn el-Ebherî*: 1265/663 yılında vefat eden Ebherî'nin³ hem Fahreddîn er-Râzî, hem de Râzî'nin öğrencileri olan Kutbuddîn el-Mısırî ve Kemalettin bin Yûnus'tan ders aldığı rivayet edilmektedir.⁴ Kemâlettin bin Yûnus'un bizzat kendisi, Ebherî'nin yıllarca kendisinden ders aldığı ve kendisine hizmet ettiğini, ayrıca çok konuşmayan, mütevazî ve edipli biri olduğunu söylemiştir.⁵ Klasik kaynaklara dayanarak Fahreddîn er-Râzî'nin bizzat tedrisinde bulunduğunu söylemek çok sağlıklı görünmemektedir. Zira Ebherî, Fahreddîn er-Râzî'nin vefatından on sene sonra ilmi seyahatlere başlamış ve o zamanların ilim merkezi olan Horasan'ı ziyaret etmiştir.⁶ Ebherî'nin 625 ve 616 yıllarında Erbil ve Musul'da ilmi tahsil için bulunduğu rivayet edilmiştir.⁷ Muhtemelen bu Horasan diyarına gelmeden Suriye bölgesini seyahat etmiş ve ilim tahsil etmiştir. Seyahatlerine bakarak Ebherî'nin 1190/585'li yıllarda doğduğunu söyleyebiliriz. Şu halde Râzî'nin öğrencilerinin tedrisinde bulunmuş olması, Râzî'nin tedrisinde bulunduğu dair rivayetler göre daha gerçekçi görünmektedir. Nitekim İbn Hallikân'ın (v.680); Râzî'nin öğrencileri arasında kendi hocası olan Ebherî'nin ismini zikretmemesi, bu kanaatimizi destekler niteliktedir.⁸

Mantık alanında *Risâle fi'l-kavâidi'l-mantikiyye*⁹ ve *İsagoci*¹⁰ gibi küçük hacimli eserler kaleme almıştır. İisagoci yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve Hüsameddîn Hasan el-Kâtî (v.760), Molla

¹ Ayasofya: 4862.

² Çağrııcı, "Hunecî", s.375.

³ Abdulkuddüs Bingöl, "Ebherî, Esîrüddîn", *DİA*, c.X, İstanbul: 1994, s.75.

⁴ Safedî, *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, c.V, s.313. Ayrıca bkz. Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54; Sarıglu, *Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi*, s.152.

⁵ Safedî, *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, c.V, s.313.

⁶ Bingöl, *Ebherî, Esîrüddîn*, s.75-76

⁷ Safedî, *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, c.V, s.313.

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*, c.IV, s.248vd.

⁹ *Risâle fi'l-kavâidi'l-mantikiyye*, trc. Hüseyin Sarıoğlu, "Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi", *İlmi Araştırmalar*, yıl 2001, sy.11, s.151-165.

¹⁰ *İsâgûcî*, trc. Hüseyin Sarıoğlu, *İisaguci: Mantığa Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998. Aynı eser Taha Alp tarafından da tercüme edilmiştir. Bkz. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2007.

Hüsrev (v.884) ve Kefevî (v.1174) gibi birçok müellif tarafından şerhedilmiştir.¹

Bir başka önemli ve meşhur eseri ise *Hidâyetü'l-hikme*'dir.² Meybüdü (v.909) şerhi ve Bosnevî (v.1046) haşiyesi bulunan eser muhtemelen Molla Sadra (v.1045) tarafından da şerhedilmiştir.³ Ebherî ayrıca *Keşfü'l-hakâik fî tahrîri'd-dekâik* adlı bir eser de kaleme almıştır.⁴

Ebherî, el-Kâtibî olarak da bilinen el-Kazvinî ve İslam tarihçisi olan İbn Hallikân⁵ başta olmak üzere birçok öğrenci yetiştirmiştir.⁶

12. *Sirâcüddîn el-Urmevî*: 1198/594 yılında Urûmiye (bugün İran'da bulunan Rızâiye şehrin)'de dünyaya gelmiş ve 1283/682'de vefat etmiştir. Selçuklu başkenti Konya'ya gelmiş; Mevlana Celâleddîn er-Rûmî (v.671) ile görüşmüş; daha sonra Şam ve Mısır'a geçerek Eyyübîlerin de hizmetinde bulunmuş; buradan Fransa kralına elçi olarak gönderilmiştir. Hatta burada kralın ileri gelen adamlarına mantık ve felsefe dersleri vermiş ve dönüşte buradaki dersleri risaleler şeklinde kaleme almıştır.⁷ Râzî'nin öğrencilerinden kabul edilen Kemalettin bin Yûnus'un öğrencisidir.⁸ Efdalüddîn el-Hunecî'den mantık okuduğu da rivayet edilmiştir.⁹

Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'üne şerh yazan Sirâcüddîn el-Urmevî'nin¹⁰; mantık konularını da işlediği *Metâliu'l-Envâr* adlı eseri vardır.¹¹ Bu eser Kutbuddîn er-Râzî tarafından şerh edilmiş olup aynı esere

¹ Bkz. Rescher, *Tatavvuru'l-mantıkı'l-arabi*, s.515, 517, 518.

² Bkz. Abdullah Yormaz, "Hidâyetü'l-hikme'nin Tenkitli Neşri", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.XXXIV, yıl.2008/1, s.145-202.

³ Bkz. Meybüdü, Kadı Mir, *Şerhu Hidâyeti'l-hikme (li'l-Ebherî)*, İstanbul: 1304.

⁴ *Keşfü'l-hakâik fî tahrîri'd-dekâik*, trc. Hüseyin Sarıoğlu, *Esîrüddîn Ebherî ve Keşfü'l-hakâik fî tahrîri'd-dekâik: Edisyon Kritik ve İnceleme*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2001.

⁵ Bkz. Abdülkerim Özeydın "İbn Hallikân", *DİA*, c.XX, İstanbul: 1999, s.18.

⁶ Sarıoğlu, *Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi*, s.152.

⁷ Çapak, İbrahim, "Urmevî ve Mantık", *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 16-17 Kasım 2013, s.2.; Çağrııcı, Mustafa, "Urmevî, Sirâceddîn", *DİA*, c.XXXVII, İstanbul: 2009, s.262 vd.

⁸ Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54.

⁹ Çağrııcı, *Huneci*, s.375.

¹⁰ *Tahsilü'l-usûl min kitâbi'l-Mahsûl*, Cârullâh: 444.

¹¹ Bkz. Hasan Akkanat, *Kadı Siraceddîn el-Urmevî ve Metâliu'l-Envâr: Tahkik, Çeviri, İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara: 2006.

Seyyid Şerif el-Cürcânî de bir haşiye kaleme almıştır.¹ Eser daha sonra İbn Cemâa (v.819), Alaaddin Ali et-Tûsî (v.886), Molla Lütî (v.899) ve Celâleddîn ed-Devvânî gibi birçok isim tarafından da şerhedilmiştir.² Müellifin bir başka önemli eseri ise *Beyânu'l-Hakk*'tır.³ Bu eser de Emînüddîn es-Sâlimî tarafından şerhedilmiştir.⁴

13. *Nasîruddîn et-Tûsî*: 1201/597'de Tus şehrinde dünyaya gelmiş ve 1274/672 Bağdat'ta vefat etmiştir. Kelam, Felsefe, Mantık, Matematik ve Astronomi olmak üzere hemen her ilim dalında eser kaleme almış; Moğolların hizmetinde bulunmuş ve Moğolların sağladığı kaynak ile Merağa Rasathanesi'ni inşa ettirmiştir.⁵

Fahreddîn er-Râzî'nin vefat ettiği esnada on yaşlarında olan Tûsî'nin Ebherî'den ders aldığı rivayet edilmektedir.⁶ Zeynüddîn el-Keşşî ile de çağdaş olan ve Kazvînî ile olan yakın münasebetlerinden dolayı muhtemelen Keşşî ile de görüşen Nasîruddîn et-Tûsî, Kemâlettîn bin Yûnus ile de görüşmüştür.⁷ Kutbuddîn el-Mısrî ile de görüştüğü rivayet edilmektedir.⁸ Öğrencileri arasında Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvînî zikredilmektedir.⁹ Kazvînî ile olan yakın ilişkilerine binaen Fahreddîn er-Râzî'ye ait olan *el-Mantıku'l-Kebir*'i okumuş olma ihtimali yüksektir.

Fahreddîn er-Râzî'nin izinden giderek İşârât şerhi kaleme alan Tûsî¹⁰, yine Râzî'nin *el-Muhassal* adlı eserine hem şerh¹¹ hem de reddiye kaleme almıştır.¹² Ayrıca *Tecrîdü'l-mantık*¹³ ve *Esâsü'l-iktibâs* adlı eserleri de vardır.¹⁴

¹ Gümüş, Sadrettin, "Cürcânî, Seyyid Şerif", *DİA*, c.VIII, İstanbul: 1993, s.134.

² Rescher, *Tatavvuru'l-mantıku'l-arabi*, s.113, 212, 524.

³ Topkapı Sarayı Kütüphanesi: III. Ahmed: 3378 ve 3440.

⁴ Topkapı Sarayı Kütüphanesi: III. Ahmed: 3442.

⁵ Şirinov, Agil, "Tûsî, Nasîruddîn", *DİA*, c.XLI, İstanbul: 2012, s.437.

⁶ Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.51, 54.

⁷ Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54.

⁸ Arıcı, "İslam Düşüncesinde Fahreddîn er-Râzî Ekolü", s.175.

⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, "Kâtibî, Ali b. Ömer", *DİA*, c.XXV, İstanbul: 2002, s.41.

¹⁰ *el-İşârât ve't-tenbihât mea şerhi Nasîruddîn et-Tûsî*, thk. Süleyman Dünya, Beyrut: 1993.

¹¹ *Telhîsü'l-muhassal*, Beyazıt: 4001.

¹² *Nakdu'l-muhassal*, Laleli: 2557.

¹³ *Tecrîdü'l-mantık*, Beyrut: Müessesetü'l-A'lem li'l-matbûât, 1988.

¹⁴ *Esâsü'l-İktibâs*, tsh. Muhammed Taki Müderris Razavi, Tahran: Danışgah-ı Tahran, 1988.

14. *Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvînî*: 1204/600 senesinde Kazvin’de doğmuş ve 1277/675 senesinde Merağa’da vefat etmiştir.¹ Ebherî ve Tûsî’den ders almıştır.² Hatta Tûsî’nin daveti ile birlikte yıllarca Merağa’da hizmet etmiştir.³ Hunecî ile de çağdaş olan Kazvînî; Fahreddîn er-Râzî’ye ait olan *el-Mantıku’l-Kebîr*’i de okumuştur. Hatta günümüze ulaşan tek nüshanın temlik kaydı Kazvînî’ye aittir.⁴ Buradan hareketle Kazvînî’nin; *el-Mantıku’l-Kebîr*’i, Zeynüddîn el-Keşşî’nin elinde bulunan nüshadan istinsah ettirdiğini ve dolayısıyla Keşşî ile görüşüğünü söyleyebiliriz.

Fahreddîn er-Râzî’nin *el-Muhassal* adlı eseri ile⁵ *Mülehhasu’l-hikme ve’l-mantık* adlı eserlerine şerh yazmıştır.⁶ Mantık alanında kaleme aldığı bir diğer önemli eser *er-Risâletü’ş-şemsiyye*’dir.⁷ Bu eser Kutbuddîn er-Râzî tarafından *Tahrîrû’l-kavâidi’l-mantıkiyye fî şerhi’r-Risâleti’ş-şemsiyye* adıyla şerhedilmiştir.⁸ Eser üzerine ayrıca Sa’duddîn et-Teftezânî de bir şerh kaleme almıştır.⁹ Sonraki dönemlerde rağbet gören esere İbnü’l-Mutahhar el-Hillî (v.725), Molla Fenârî (v.834), Kara Davud (v.947) ve Celâleddîn ed-Devvânî tarafından da şerh yazılmıştır.¹⁰

15. *Kutbuddîn eş-Şîrâzî*: 1236/634 senesinde Şiraz’da doğdu. 1311/710 senesinde Tebriz’de vefat etmiştir. Nasîruddîn et-Tûsî’nin öğrencisi idi. Mevlana Celâleddîn er-Rûmî ile de görüşmüştür.¹¹ Tûsî’nin hizmetinde bulunduğu için Kazvînî ile de görüşüğünü ve her ikisinin de ders halkasında bulunduğunu söyleyebiliriz. Nizamiye medresesinde de bulunmuş, Şihâbüddîn es-Sühreverdi’nin (v.588) eserlerini de okumuştur.¹²

¹ Yavuz, “Kâtibî, Ali b. Ömer”, s.41.

² Yavuz, “Kâtibî, Ali b. Ömer”, s.41; Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54.

³ Yavuz, “Kâtibî, Ali b. Ömer”, s.41.

⁴ *el-Mantıku’l-Kebîr*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi: III. Ahmed: 3401, 1a varâğı.

⁵ *el-Mufasssal fî şerhi’l-muhassal*, Damad İbrahim: 821.

⁶ *el-Münessas fî şerhi’l-mülehhas*, Fatih: 3209.

⁷ *er-Risâletü’ş-Şemsiyye*, İstanbul: el-Mektebetü’l-hâşimî, 2013.

⁸ Kutbuddîn et-Tahtânî er-Râzî, *Tahrîrû’l-kavâidi’l-mantıkiyye fî şerhi’r-Risâleti’ş-şemsiyye*, (y.y.), (t.y.).

⁹ Özen, Şükrü, “Teftazânî”, *DİA*, c.XL, İstanbul: 2011, s.306.

¹⁰ Rescher, *Tatavvuru’l-mantıku’l-arabi*, s.213,524.

¹¹ Şerbetci, Azmi, “Kutbuddîn-i Şîrâzî”, *DİA*, c.XXVI, İstanbul: 2002, s.487-488.

¹² Şerbetci, “Kutbuddîn-i Şîrâzî”, s.488.

Öğrencileri arasında Kutbuddîn er-Râzî, Şemseddîn el-İsfahânî (v.749) ve Adududdîn el-Îcî (v.756) zikredilmektedir.¹ Müellifin bugün elimizde bulunan mantığa dair müstakil bir eseri bilinmemektedir. Fakat *Dürretü't-Tâc* isimli eserinin bir bölümü mantık ilmi ile alakalıdır.²

16. *Şemseddîn es-Semerkandî*: Hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. 1303/702 senesinde vefat etmiştir. Merağa'da çalışmış ve araştırmalar yapmıştır.³ Buna dayanarak Nasîruddîn et-Tûsî ve Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvînî ile görüşüğünü söylemek mümkündür. Kutbuddîn eş-Şîrâzî ve Şemseddîn el-İsfahânî de çağdaştır.

Fahreddîn er-Râzî'nin fıkıh usulü alanındaki *el-Mahsûl* adlı eserine şerh yazmış⁴; *Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara*⁵, *Kıstâsu'l-Efkâr fî tahkîki'l-esrâr*⁶ ve *Aynu'n-nazar fî ilmi'l-cedel* adlı eserler kaleme almıştır. Semerkandî ayrıca, İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât* adlı eserine de *Beşârâtü'l-işârât*⁷ adıyla bir şerhe de yazmıştır.⁸

17. *Ebu's-Senâ Şemseddîn el-İsfahânî*: Asıl adı Mahmud bin Abdurrahman'dır. Ebu's-Senâ künyesi ile de bilinmekle birlikte Şemseddîn el-İsfahânî diye meşhur olmuştur. 1276/674 senesinde İsfahân'da dünyaya gelmiş; bir müddet Memlüklerin de hizmetinde bulunmuş ve 1349/749'da vefat etmiştir.⁹

¹ Şerbetci, "Kutbuddîn-i Şîrâzî", s.488.

² Kutbuddîn eş-Şîrâzî, *Dürretü't-Tâc: Mukaddime, Mantık, Umûru Âmme, Tabîyyât ve İlâhiyyât*, thk. Seyyid Muhammed Meşkut, Tahran. İntişârâtı Hikme, 1986.

³ Kutluer, İlhan, "Semerkandî, Muhammed b. Eşref", *DİA*, c.XXXVI, İstanbul: 2009, s.475-476.

⁴ Şemseddîn es-Semerkandî, *Tahsilü'l-usûl min kitâbi'l-Mahsûl*, Feyzullah Efendi: 1169.

⁵ Şemseddîn es-Semerkandî, *Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara*, Konya İl Halk Kütüphanesi: 749.

⁶ Şemseddîn es-Semerkandî, *Kıstâsu'l-efkâr*, Çev. Necmettin Pehlivan, *Düşüncenin Kıstası*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 2014.

⁷ Bkz. Mehmet Sami Baga, "Şemsüddîn Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabîyyât Bölümü: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: 2008.

⁸ Kutluer, "Semerkandî, Muhammed b. Eşref", s.476-477.

⁹ Demirci, Muhsin, "İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman", *DİA*, c.XXII, İstanbul: 2000, s.509-510.

Kutbuddîn eş-Şîrâzî'nin öğrencisidir. Öğrencileri arasında Kutbuddîn er-Râzî ile meşhur İslam tarihçisi ve tabakat yazarları olan Sübkî, Safedî ve İbn Kesîr bulunmaktadır.¹

Sirâcüddîn el-Urmevî'nin *Metâliu'l-envâr* adlı eserini şerhetmiş; *el-Mu'cez fî ilmi'l-mantık*² ve *Nâziru'l-ayn* adlı iki eser yazmıştır.

Adududdîn el-Îcî: 1281/680 yılında Şîrâz yakındaki İc şehrinde doğmuş; 1355/756 senesinde Kirmân'da vefat etmiştir. İlhanlıların hizmetinde bulunmuştur.³ Hocaları arasında Kadı Beyzâvî'nin talebesi Çâperdî ile Nasîruddîn et-Tûsî'nin öğrencisi olan Kutbuddîn eş-Şîrâzî (v. 710) bulunmaktadır.⁴ En meşhur öğrencisi Sa'duddîn et-Teftezânî'dir (v.792).⁵

Felsefe ve kelam konularını içeren *el-Mevâkif* ve mantık alanında *Âdâbü'l-bahs* adlı eserleri vardır.⁶ *el-Mevâkif*, Seyyîd Şerif el-Cürcânî⁷; *Âdabu'l-bahs* ise Tâceddîn el-Cündî tarafından şerhedilmiştir.⁸

Öğrencisi Teftezânî'nin en önemli eseri *Tehzîbü'l-mantık ve'l-keîâm*'dir. Bu eser Kâfiyeci (v.878) ve Kara Davud (v.947) tarafından şerhedilmiştir.⁹ Teftezânî ayrıca Kazvînî'nin *er-Risâletü's-şemsîyye* adlı eserini de şerhetmiştir.¹⁰ İcî'nin bir diğer takipçisi olan Seyyid Şerîf el-Cürcânî ise; Kazvînî'nin *Hikmetü'l-Ayn* adlı eserine ve Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme*'sine birer şerh, Sirâcüddîn el-Urmevî'nin *Metâliu'l-*

¹ Demir, Mehmet, "Ebu's-Senâ el-İsfahânî'nin Nâziru'l-Ayn Adlı Eserinin Tercümesi, Takdim ve Tahkiki", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul: 2015, s.6.

² Demirci, *İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman*, s.510.

³ Görgün, Tahsin, "Îcî, Adududdîn", *DİA*, c.XXI, İstanbul: 2000, s.410-411.

⁴ Görgün, "Îcî, Adududdîn", s.411.

⁵ Özen, Şükrü, "Teftezânî", *DİA*, c.XL, İstanbul: 2011, s.300.

⁶ Görgün, "Îcî, Adududdîn", s.412-413.

⁷ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, trc. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Çeviri ve Yayın Dairesi Başkanlığı, İstanbul: 2015.

⁸ Tâceddîn Ahmed bin Mahmud bin Ömer el-Cündî (v.1292/691), *Şerhu'l-Âdâbi'l-Adudîyye*, H. Hayri-Abd. Efendi: 129-6.

⁹ Rescher, *Tatavvuru'l-mantıkî'l-arabi*, s.506,549.

¹⁰ Sa'deddîn et-Teftezânî, *Tehzîbü'l-mantık ve'l-keîâm*, ta'lik. Abdulkadir Kürdî, Kahire: Matbaatü's-saade, 1912.

Envâr'na ise haşiyeye yazmış olup; *Risâle fi'l-mantık* adıyla da müstakil bir eser kaleme almıştır.¹

19. *Kutbüddîn er-Râzî et-Tahtânî*: 1293/692 yılında Rey'de doğmuş ve 1365/766 senesinde Dimeşk'te vefat etmiştir. Hillî, Kutbüddîn eş-Şîrâzî, Şemseddîn el-İsfehânî ve Adududdîn el-Îcî'den ders almıştır. Sadru'sş-şerîa ile çağdaştır. Öğrencileri arasında İbn Mübarekşah (v.784)², Teftezânî ve Cürcânî vardır.

el-Muhâkemât beyne şerhayi'l-işârât ve't-tenbihât adlı eserinde Fahreddîn er-Râzî ve Nasîruddîn et-Tûsî tarafından yazılan işaret şerhlerini karşılaştırmış³; Kazvînî'nin *er-Risâletü's-şemsiyye* adlı eserine *Tahrîrü'l-kavâidi'l-mantikiyye fi şerhi'r-Risâleti's-şemsiyye* adlı bir şerh kaleme almış⁴; Sirâcuddîn el-Urmevî'nin *Metâliu'l-envâr*'ın mantık kısmını *Levâmiu'l-esrâr alâ şerhi metâli'i'l-envâr* adlı eseriyle şerhetmiştir. Diğer eserleri ise şunlardır: *er-Risâletü'l-ma'mûle fi't-tasavvur ve't-tasdîk* veya *Şerhu't-tasavvurât ve't-tasdîkât*, *Tahkîku'l-mahsûrât*, *Risâle fi tahkîki'l-külliyât* ve *Şerhu miftâhu'l-ulûm*.⁵

20. *Diğer Öğrenciler*. Burada son olarak hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız ama Fahreddîn er-Râzî'nin izinden gitmiş olan veya Fahreddîn er-Râzî ya da öğrencileri ile ilişkisi bulunan bazı isimlere yer vererek öğrenciler kısmını tamamlamak istiyoruz:

a) Şerâfeddîn el-Herevî: Fahreddîn er-Râzî'den ders aldığı zikredilen fakat hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız Şerâfeddîn el-Herevî'nin⁶; 1147/542 senesinde Musul'da dünyaya gelmiş 1215/611 senesinde vefat etmiş olan Şafii alim ve seyyah Ali bin Ebûbekir el-Herevî olması mümkündür.⁷

¹ Gümüş, Sadrettin, "Cürcânî, Seyyid Şerif", *DİA*, c.VIII, İstanbul: 1993, s.136.

² Sarıoğlu, Hüseyin, "Râzî, Kutbüddîn", *DİA*, c.XXXIV, İstanbul: 2007, s.485-486.

³ Kutbüddîn er-Râzî et-Tahtânî, *el-Muhâkemât: el-Îlâhiyyât mine'l-Muhâkemât beyne şerh'il-İşârât*, thk.tsh. Muhammed Necid Hadizade, Tahran: 2002.

⁴ Kutbüddîn er-Râzî et-Tahtânî, *Tahrîrü'l-kavâidi'l-mantikiyye fi şerhi'r-Risâleti's-şemsiyye*, (y.y.), (t.y.).

⁵ Sarıoğlu, "Râzî, Kutbüddîn", s.486-487.

⁶ Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî", s.89.

⁷ İzgi, Cevat, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, c.XVII, İstanbul: 1998, s.221.

b) Ahmed bin Osman bin İbrahim el-Mardîni: Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Muhassal* adlı eserine şerh yazmıştır.¹

c) Ahmed bin Muhammed bin Ebî'l-hazm el-Mekkî: Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirini (*et-Tefsîru'l-Kebîr* veya *Mefâtihu'l-ğayb*) tamamlayan kişi olarak bilinir.²

ç) Ebû Ya'kûb el-Harizmî es-Sekkâkî: 1159-1160/554-555 yılında Harizm'de dünyaya gelmiş ve 1229/626'da vefat etmiştir. *Miftâhu'l-ulûm* adlı eseri vardır. Eser; sarf, nahiv ve belagat alanında yazılmış olup Teftezânî tarafından sadece belagat bölümü *el-Mutavvel* adıyla şerhedilmiştir.³ Sonraki dönemlerde Teftezânî'nin bu şerhine birçok haşiyeye ve şerh kaleme alınmıştır. Miftâhu'l-ulûm'un kaynakları arasında Fahreddîn er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-icâz* adlı eseri de bulunmaktadır.⁴

d) Refîu'd-dîn el-Cîlî: 1244/641 senesinde vefat etmiştir. *Şerhu kitâbî'l-işârât ve't-tenbîhât* adıyla İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ına şerh yazmıştır.⁵ Seyfüddîn el-Âmidî, Kemâlettîn bin Yunus, Efdalüddîn el-Hunecî, Tâcüddîn el-Urmevî, Esîrüddîn el-Ebherî ve Zeynüddîn el-Keşşî ile çağdaştır.

f) Ahmed bin Muhammed bin Mahmûd el-Hocendî: 1264/662'den sonra vefat etmiştir. Hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Çalışmamıza konu olan *el-Mantiku'l-Kebîr*'in müstensihidir.⁶

Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî: 1207/603'da Belh'te doğmuş; 1273/671 tarihinde Konya'da vefat etmiştir.⁷ Babası Behâüddin Veled'in (v.628) Fahreddîn er-Râzî ile çağdaş olduğu ve birbirilerini tanıdığı tarihi kaynaklarda zikredilmiştir.⁸ Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî; Seyfüddîn el-Âmidî, Kemâlettîn bin Yûnus, Efdalüddîn el-Hunecî, Tâcüddîn el-Urmevî,

¹ Safedî, *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, c.I, s.284.

² Safedî, *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, c.I, s.363.

³ Durmuş, İsmail, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *DİA*, c.XXXVI, İstanbul: 2009, s.332-334.

⁴ Irmak, Mustafa, "Bir Belagat Kitabı Olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçimi Üzerine Bir Risale", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl.2012-1, sy.XLII, s.173-196.

⁵ Rescher, *Tatavvuru'l-mantıki'l-arabi*, s.110.

⁶ Fahreddîn er-Râzî, *el-Mantıku'l-Kebîr*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi: III. Ahmed: 3401, vr.371b.

⁷ Öngören, Reşat, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, c.XXIX, İstanbul: 2004, s.441-448.

⁸ Altaş, "Fahreddîn er-Râzî'nin Hayatı, Hâmileleri, İlmî ve Siyasi İlişkileri", s.41.42.

Esîruddîn el-Ebherî, Zeynüddîn el-Keşşî, Nasîruddîn et-Tûsî, Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvîni, Sirâcüddîn el-Urmevî ve Kadî Nasîruddîn el-Beyzâvî gibi birçok isimle çağdaştır.

l) Şemseddîn el-Kirmânî: 1317/717 yılında Kirman'da dünyaya gelmiş ve 1384/786'da vefat etmiştir. Adududdîn el-Îcî'nin öğrencisidir. Hocasının *Âdâb* ve *Mevâkıf* adlı eserlerini şerhetmiştir.¹

m) İbû'l-Mutahhar el-Hillî: 1250/648 yılında doğmuş, 1325/726 senesinde vefat etmiştir. Nasîruddîn et-Tûsî'den kelam, felsefe ve mantık okumuştur.² Kutbuddîn er-Râzî'nin hocalarındandır.³ Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvîni'nin *er-Risâletü's-şemsîyye* adlı eserini de şerhetmiştir.⁴

n) Sadru's-Şerîa: 1346/747 senesinde vefat etmiştir. Mantık ile ilgilenen Hanefî bir fakihdir.⁵ Fahreddîn er-Râzî ve öğrencileri ilişkisini tam olarak bilmiyoruz. Kutbuddîn er-Râzî, Şemseddîn İbnü'l-Ekfânî ve Adududdîn el-Îcî ile çağdaştır. Kutbuddîn er-Râzî'nin öğrencisi olan İbn Mübarekşâh (v.784) ile görüşmüştür.⁶ *Ta'dîlu'l-ulûm* ve *Şerhu ta'dîli'l-ulûm* adlı eserleri vardır.⁷

p) Şemseddîn İbnü'l-Ekfânî: 1348/749'da vefat etmiştir. Nasîruddîn et-Tûsî'nin öğrencisi olan Şemseddîn eş-Şîrvânî'nin öğrencisidir.⁸ Şemseddîn es-Semerkindî, Kutbuddîn eş-Şîrâzî, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, Ebu's-Senâ Şemseddîn el-İsfehânî, Adududdîn el-Îcî ve Kutbuddîn er-Râzî et-Tahtânî ile çağdaştır.

r) Hasan bin Muhammed et-Tabesî: Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Tabesân'a nispetle Tabesî diye anılmaktadır. Tabesân; Nişabur ile İsfehan arasında bir yerleşim yeridir.⁹ Çalışmamıza konu olan

¹ Ünal, "Kirmânî, Şemseddîn", s.65-66.

² Öz, Mustafa, "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", *DİA*, c.XVIII, İstanbul: 1998, s.37-39.

³ Sarıoğlu, "Râzî, Kutbüddîn", s.486.

⁴ Rescher, *Tatavvuru'l-mantıkî'l-arabî*, s.213, 524.

⁵ Özen, Şükrü, "Sadru'sşerîa", *DİA*, c.XXXV, İstanbul: 2008, s.427-431.

⁶ Sarıoğlu, "Râzî, Kutbüddîn" s.486.

⁷ Özen, "Sadru'sşerîa", s.429.

⁸ Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce Katibi Örneği*, s.54.

⁹ Yâkût el-Hamevî, *Kitâbu Mu'cemi'l-büldân*, c.III, s.65.; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*, c.III, s.134.

el-Mantuku'l-Kebîr'de temellük kaydı bulunmaktadır.¹ Fahreddîn er-Râzî gibi² Tabesî'nin de *Reml* konusunda bir risalesi bulunmaktadır.³

s) İbn Haldûn: 1332/732'de Tunus'ta doğmuş ve 1406/808 senesinde Kâhrie'de vefat etmiştir.⁴ Sa'düddîn et-Teftazânî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî ile çağdaştır. Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Muhassal* adlı eserine *Lübâbü'l-Muhassal* adıyla telhis kaleme almıştır.⁵

Özetle İbn Ebî Useybia, Fahreddîn er-Râzî'den doğrudan ders alanlar arasında üç kişinin ismini zikretmektedir: Zeynüddîn el-Keşşî, Kutbuddîn el-Mısırî ve Şihâbüddîn en-Nişâburî.⁶ Kemâlettîn bin Yûnus, Fahreddîn er-Râzî ile çağdaş olmasına rağmen, kendisiyle ne kadar görüşüğünü bilmiyoruz. Fakat iyi bir Râzî uzmanı olan İbn Yûnus'un Fahreddîn er-Râzî'den etkilendiğini ve bu yüzden öğrenci sayılabileceğini söylemek mümkündür. Tâcüddîn el-Urmevî, Efdalüddîn el-Hunecî, Esîruddîn el-Ebherî ve Sirâcüddîn el-Urmevî için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.

Fahreddîn er-Râzî'nin öğrencilerini tespit ederken; İbn Ebî Useybia'dan başka İbn Hallîkân ile Safedî'nin tabakat kitaplarından da istifade ettik. Özellikle Safedî, Râzî'nin takipçilerinin birbiri ile ilişkisi hakkında değerli bilgiler vermekle birlikte; yine de bu bilgiler tahkike muhtaçtırlar. Bu yüzden Râzî'nin öğrencilerini ve takipçilerini doğru bir şekilde ortaya koymanın yolu; kendisinden sonraki müelliflerin eserlerini incelemek ve buradaki atıfları dikkate almakla mümkündür. Biz de Zeynüddîn el-Keşşî, Seyfeddîn el-Âmidî, Efdalüddîn el-Hunecî, Esîruddîn el-Ebherî, Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvînî, Nasîruddîn et-Tûsî, Sirâcüddîn el-Urmevî ve Şemseddîn es-Semerkindî gibi tanınmış kişilerin eserlerini dikkate alarak bir öğrenci silsilesi oluşturmaya çalıştık. Sonuç olarak Fahreddîn er-Râzî'nin mantık ilmi ile alakalı olarak altı silsileden gelen takipçisinin olduğunu söylemek mümkündür: 1. Zeynüddîn el-Keşşî

¹ Fahreddîn er-Râzî (v.1210/606), *el-Mantuku'l-Kebîr*, TSK: III. Ahmed: 3401, vr.1a.

² İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, s.470.

³ Hasan et-Tabesî, *Risale-i Reml*, Nuruosmaniye: 3643, 133a varâğı.

⁴ Uludağ, "İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn", *DİA*, c.XIX, s.538-540.

⁵ Görgün, "Tarih ve Toplum Araştırmalarında Bir Yöntem Kaynağı Olarak Klasik Metafizik: Fahreddîn er-Râzî Ekolü ve İbn Haldun", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 17, yıl 2007, s.49-78, 52.

⁶ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, s.462.

silsilesi. 2. Kutbuddîn el-Mısrî silsilesi. 3. Kemâlettîn bin Yûnus silsilesi. 4. Tâcüddîn el-Urmevî silsilesi. 5. Efdalüddîn el-Hunecî silsilesi. 6. Seyfeddîn el-Âmidî silsilesi.

Esîrüddîn el-Ebherî ile öğrencileri olan Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvîni ve Nasîruddîn et-Tûsî; Keşşî, Mısrî, İbn Yûnus ve Hunecî'den gelen dört farklı geleneği birleştirmiştir. Sirâcüddîn el-Urmevî ise Tâcüddîn el-Urmevî ve Hunecî'den gelen geleneğin temsilcisidir. Daha sonra gelen Kutbuddîn eş-Şîrâzî, Şemseddîn es-Semerkindî ve özellikle Kutbuddîn er-Râzî et-Tahtânî ile bu beş gelenek, birlikte sürdürülmeye çalışılmıştır.

Seyfeddîn el-Âmidî'den gelen gelenek ise Adududdîn el-İcî tarafından sürdürülmüş ve diğer beş gelenek ile telif edilmeye çalışılmış; Sa'duddîn et-Teftezânî ve Seyyid Şerif el-Cürçânî ile de Fahreddîn er-Râzî'den gelen bu altı gelenek birlikte devam ettirilmiştir diyebiliriz.¹

Öğrencileri ve diğer takipçileri dikkate alındığından Fahreddîn er-Râzî'nin görüşlerinin; Harzemşahlar, Selçuklular, Eyyûbîler, Moğollar, İlhanlılar, Memlükler ve Osmanlı imparatorluğunun eğitim sisteminde; yani bir başka deyişle Horasan ve Türkistan bölgeleri başta olmak üzere İran, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Anadolu coğrafyalarında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Turgut AKYÜZ

Fəxrəddin Razinin Məntiq Məktəbi: Təmsilçiləri və Əsərləri (*xülasə*)

Bu məqaləməzdə, məntiq tarixinin mühüm etaplarından biri sayılan şərhlər dövrünün banisi Fəxrəddin Razinin məntiq elmi sahəsindəki tələbələrini və müdavimlərini yazdıqları əsərləri kontekstində xronoloji ardıcılıqla tədqiq edəcəyik. Razinin həyatı və tələbələri haqqında müxtəlif araşdırmalar aparılmış olsa da məhz məntiq sahəsi çərçivəsində tələbələri ilə bağlı hər hansı müstəqil tədqiqat əsəri hazırlanmamışdır. Məqalənin bu baxımdan mövzuyla bağlı araşdırmalar üçün öncü olmasını diləyirik.

¹ Çalışmaya katkılarından ve her türlü emeğinden dolayı Muhterem Hocam Prof. Dr. Ali DURUSOY'a ve makalenin yayımlanmasında emeği geçen İslam Felsefesi Doktora Öğrencisi Değerli Dostum Elmin ALİYEV kardeşime şükranlarımı arz ediyorum.

Açar sözlər: Fəxrəddin Razi, formal məntiq, Razi məktəbi, islam fəlsəfəsi.

Turgut AKYUZ

**Fakhr al-Din al-Razi`'s Logic School: Representatives and
Their Works**

(abstract)

Because of Fakhraddin al-Razi was a scholar who started the commentaries period, one of the most important periods of logic history, in this article, we want to examine his students and followers in logic chronologically from the standpoint of their works. There are various studies have been done on Razi's life and students, but there is no independent study about his students in terms of logic. We hope that our article will be a pioneer for future studies in this field.

Keywords: Fakhr al-Din al-Razi, formal logic, Razi's school, Islamic philosophy.